

Tűnődések a posztmodern univerzitás lehetőségéről

Felsőoktatásunk agonizál. Intézményeit krónikus alultápláltság, súlyos szívritmuszavarok, keringési elégtelenség, fulladási tünetek, két- (és több-) oldali bénaság, s még ki tudja, hányféle kór emésztí, melyek külön-külön is képesek lennének egy egészséges szervezet elpusztítására, nemhogy együtt, s főleg egy olyan organizmus esetében, amely már hosszú ideje betegeskedik. Próbatemetés is volt már, nem is egy, s könnyen meglehet, hogy az igazira is sor kerül. Ám mielőtt a gyászjelentés megfogalmazásába fognánk, azt javaslom, hogy előbb még vízionáljunk. Tegyük föl... nem! képzeljük el, hogy elvileg létezik valamilyen varázslatos ételelixír, ami vissza tudná hozni az életbe s meg tudná ajándékozni az egészséges létezés örömeivel; vajon milyenné tennénk? Képzeldődjünk? Miért ne! – Igaz, a képzeldődést sokan fölöslegesnek tartják; de ne feledjük, hogy gyakran épp a fölösleges a legnélkülözhetetlenebb.¹

¹ A vízió „nyersanyagát” azok a tanulmányok képezik, melyeket az ÉSZ – ÉLET – EGZISZTENCIA c. kiadvány I. kötetében adtunk közre, abban a reményben, hogy a bennük foglaltak egynémely vonatkozásban még ma is aktuálisak, némelykor még inkább azok, mint megírásuk idején. Annak ellenére, hogy szerzőik felette különböző szituációkban s eltérő „klimatikus” viszonyok között vetették papírra őket, az írásokban megtestesülő látásmód legalábbis szellemi féltestvérekké teszi őket, még akkor is, ha szerzőik olykor még „mostohatestvérenek” sem tekintik egymást.

Magától értetődő, hogy azt a közös alapintenciót, ami a tanulmányokban kifejeződik s egymástól eltérő megközelítésmódok mögött húzódik meg, egy rövid tanulmány keretében nem lehet kellő mélységben kifejteni. Így csak egyetlen szál kiemelésére szorítkozunk, amit viszont a tanulmányok *idegszálának* tartunk, s ennek mentén próbáljuk meg végiggondolni a dolgot. A *nervus rerum* pedig ebben az esetben az lenne, amit – a címből is kivilágloán – *posztmodern* szemléletnek vagy látásmódnak nevezünk.

Ezennel tudatom, hogy nem tudom elfogadni azt az újabban elterjedő híresztelést, mely szerint „posztmodern” tulajdonképpen nincs is, sőt talán nem is volt. Ezzel szemben azon a véleményen vagyok, hogy a posztmodern – ha nem is „van”, de – *leend*, továbbmenve, *nem árt, ha leend*. Megragadásának kiindulópontjaként pedig Vajda Mihály megközlítését fogadom el, aki „*Heidegger és a posztmodern*” című tanulmányában² az alábbi kijelentést teszi: „A posztmodern nem a modern tagadása, csupán egyetemeséigényének elvetése. Tiltakozás az ellen, hogy a felvilágosodás racionalizmusa mindent behálózzon”. E megközelítést alapul véve tehát a posztmodern – locusát, kultúrtörténeti helyét tekintve – a *poszt-racionalitást* jelentené, egyfajta tiltakozást a *tudat- vagy észracionális pozíciója ellen (mert a racionalitásnak számos válfaja ismeretes, melyek közül csak egy a – szintén sokszorosan összetett – racionalizmus jelensége)*. Továbbá az is megkockáztatható, hogy az ún. premodern – modern – posztmodern „periodizáció” – ami egyáltalában nem a fizikai idő külső kronológiájaként, hanem talán mint meghatározott vitális attitűdök markáns megnyilvánulása képzelhető el – a különböző kultúrterületeknek – s azok részterületeinek – megfelelően más és más. Így pl. kézenfekvőnek tűnik, hogy a filozófiai modernitás első jelentős képviselőjeként Descartes-ra gondoljunk, míg a vallásbölcselet terén ugyanezt a szerepet Canterbury-i Anselm látszik betölteni.

Mi a helyzet mármost ebből a szempontból az univerzitással? Egyáltalában alkalmazható-e rá a fenti hármasság, s ha igen, milyen értelemben? Beszélhetünk-e merev időhatárokról, s ha igen, hol húzhatók meg ezek? Nagy gondot jelent már maga a kérdés helyes felvetése, illetve kijelölése is. Itt az alábbi két szint elkülönítése látszik szükségesnek:

1. Ahhoz, hogy tudjuk, „mi” a „premodern”, „modern” és „posztmodern” univerzitás, előbb tudnunk kellene, hogy *mi az univerzitás*.

2. Ahhoz, hogy tudjuk, mi az univerzitás, előbb el kellene csodálkoznunk azon, hogy *van* univerzitás. Kérdésként megfogalmazva: *mit jelent az, hogy van* – helyesebben *“leend”* univerzitás? Célszerűbbnek tűnik, ha az első szintből indulunk ki, s az univerzitás *mibenlétén* keresztül próbáljuk meg annak *létét* felderíteni.

A *mibenlétre* irányuló kérdés, *mint kérdés*, eleve a *modern univerzitás* problémája felé tör utat; a kérdés, mondhatnánk, irányát tekintve eleve *önkijelölő*: megítélésünk szerint e kérdéstípus – mi

² Újhold-Évkönyv, 1990/2

az univerzitás? –kontextusában a lehetséges premodern univerzitás még nem; a lehetséges posztmodern univerzitás pedig már nem értelmezhető maradéktalanul. A *mi az univerzitás?* kontextusában koncipiált *modern univerzitás* pedig alapvetően kettőt jelent:

1. Az univerzitás – *dolog*; intézmények (épületek, berendezkedések) programok és személyzetek együttese.

2. Az univerzitás-dolog célja; a *felsőfokú szakemberképzés*, mégpedig a *tudományos ismeretek elsajátíttatása révén*. (Már most jelezném, hogy e kijelentés egyik kulcsszavát – *elsőfokú szakember* – jelen fejtegetésben nem kívánom elemezni.)

Mit jelent mármost e vonatkoztatási pontok alapján a *premodern univerzitásról* egyáltalában mondani? Tézisszerűen itt az alábbiakat jegyezném meg:

1. meglétére, fennállására *még nem* jellemző maradéktalanul a *dolog-lét*, jóllehet fizikai egzisztenciája már természetesen adott;

2. e még-nem-dolognak nincs – a szó későbbi értelmében vett – célja, legfeljebb *rendeltetése*;

3. E rendeltetést betöltő még-nem-dologban a tudományok már jelentős szerepet játszanak, de maradéktalanul még nem töltik ki annak teljességét. Jasperst idézném: „A ma is fennálló fakultások a *középkorból* származnak. A felsőbb fakultások voltak a teológiai, a jogi és az orvosi, s negyedik, alsóbb fakultásként ezekhez jöttek a szabad művészetek (artes liberales, a mai filozófiai fakultás diszciplínái), melyeket azelőtt kellett tanulmányozni, mielőtt a felsőbb karok egyikére ment volna a diák. A három felső fakultás megfelel az emberi lét három tartományának, melyek szellemileg meghatározottak és tudáshoz kapcsolódnak. A gyakorlati cselekvés e három terepe a következő: az Istenre irányuló élet a kinyilatkoztatás alapján; a közösségi élet az állam és a jog keretében; valamint az ember testi természetéről való gondoskodás. E három föladathoz szükséges tudást a teológia, a jog-, illetve az orvostudomány szerzi meg és közvetíti. Ezek készítenek föl a papi, bírói és közhivatalnoki, valamint az orvosi pályára. Mindegyikük igényel egy bizonyos közös alaptudást, az artes liberales-ét, vagyis az alsóbb, a mai filozófiai fakultását. A teológia, a jog- s az orvostudomány egyik célja a tudományon kívül helyezkedik el: a lélek örök üdvössége, a társadalom polgáraként megélt jólét, illetve a testi egészség (Kant). Ennek megfelelően eredetük egyik szála is tudományon kívüli”.³

A premodern és a modern univerzitás közötti váltás hozzávetőlegesen akkor következik be, amikor a transzcendens üdvrend,

³ Ész – Élet – Egzisztencia I. Szeged, 1990. 237–8. o.

mint az univerzitás végső, metafizikai háttere fokozatosan elhalványul, a rendeltetésszerűség egyre inkább célszerűséggé transzformálódik, az univerzitás eldologiasul s a tudományok művelésének egyik fellegvárává válik. Beköszönt a modern univerzitás érája, mely alapvetően még napjainkban is tart; válságtüneteit nem is annyira működési zavarai jelzik – aminek látható jelei többnyire nincsenek, mivel úgy *tűnik*, hogy az egész zökkenőmentesen működik –, hanem inkább az a *belső kiüresedés*, ami az olajozott működés mögött húzódik meg, s ami az egész képződményt kagylószerű héjja teszi.

Az Ész – Élet – Egzisztencia első kötetének tanulmányai – ilyen vagy olyan módon – a modern univerzitás világállapotának felmondását sugallják, s megteszik a kezdő lépéseket egy *posztmodern univerzitás* megalkotásának irányába, ami még *nincs* és soha nem is *lesz* – legalábbis abban az értelemben nem, ahogy a mai, modern univerzitás *van* –, hanem legfeljebb csak „leend”. Tekintsük át röviden a legfontosabb lépéseket! Azonban ezek megtétele előtt már most hangsúlyozni kívánjuk, hogy értelmezésünk szerint a tanulmányokban foglalt „posztmodern univerzitásezsmény” nem a modern univerzitás *tagadásaként*, hanem annak *meghaladásaként* fogalmazódik meg, ami nemcsak – sőt alapvetően nem – pusztá *re-formálás* – mivel ez esetben a modernitás szintjén maradnánk –, hanem *több* annál, bizonyos értelemben minden eljövendő *re-formálás* lehetőségét és feltételét képezi.

Az első dolog a *tudományokhoz való újszerű viszony kialakítása*. Talán ez a legfontosabb s döntő lépés; a félreértések is itt a legsúlyosabbak. A posztmodern univerzitás álláspontjáról nézve soha, egy pillanatra sem merül fel annak még pusztá gondolata sem, hogy a tudományokat ki kellene tessékelni az univerzitásról; ez a nézőpont – ha egyáltalán van ilyen – *nemhogy* egyszerűen *ősbárbar nézőpont*. Arról azonban igenis szó van, hogy egyrészt a tudományok művelésének jelenlegi formája, másrészt a tudományokat övező külső rituálé, szimbolika – melynek sokszor vajmi kevés köze van a tudományhoz – magát a tudományt is súlyosan kompromittálta. „A tudomány – jelenti ki Heidegger – kérdező állhatatosság a szüntelenül rejtőzködő létezők egésze közepette”.⁴ E szavakból a tudomány iránytű érzett tisztelet, a tudomány fenségességének, magasztosságának gondolata világlik ki; a „kérdező állhatatosság” a tudósember rendíthetetlenségére utal, aki a *dac* ősmintája, *prototípusa*, és aki vállalja a létezők részéről az őt ért *ki-hívást*.

⁴ Ész – Élet – Egzisztencia I. Szeged, 1990. 167. o.

Melyek hát akkor a tudomány degradálódásának jegyei, tünetei? A teljesség igénye nélkül említsünk meg néhányat (*mindig beleértve ezeknek az univerzitásra gyakorolt hatását*):

– a tudományokat, pontosabban a tudományos megismerés *határait* övező hallgatás. „Valami” tudásához elemi értelemben hozzátartozik az, hogy az a „valami” – vagy a róla való tudásunk – „hol” ér véget. A határokat övező csend sokszor a tudóseMBER szegyenérzetének elpalástolását szolgálja. Miért lenne méltatlan az emberhez az, hogy a hallgatás görcsét a kimondás derűjével oldja fel?

– az *eredet*, a *kezdēt* kérdésének háttérbe szorulása. Heidegger írja: „A tudomány lényegét sohasem lehetne kiüríteni és elhasználttá tenni, amint ezt korunkban teszik, minden eredmény és „nemzetközi szervezet” ellenére, ha a kezdet nagysága még nem állna. A kezdet még van. Nem *mögöttünk* van egy egykoron voltként, hanem *előt-tünk* van. A kezdet, mint a legnagyobb, eleve túlment minden eljövendőn, és így rajtunk is. A kezdet a jövőnkbe tört be, s ott áll, mint ami távolról rendelkezik fölöttünk, hogy nagyságát újból behozza.”⁵ Ezzel szemben korunkban a tudományos „*kezdō*” általában úgy *kezd* szakterületével foglalkozni, hogy a *kezdēt* kérdése fel sem merül benne; a „kezdēt” persze itt nem a szóbanforgó tudomány „hajnalával” azonos, hanem sokkal több és *más* annál.

– a tudományok művelésének általánossá váló *iparszerűsége*, melynek következtében elillan azok éthoszformáló ereje, s ennek helyébe a bejáratott sablonok, rutinműveletek kiszámítható és kifizetődő sorozata lép. Itt persze nem e műveletek kiiktatása a cél – ha korunkban a tudomány művelésének ez az ára, akkor *ennél kell maradni*: megérdemeltük –, hanem az, hogy ez a beállítódás ne váljék kizárólagossá.

– a tudományok belső mozgásának mindinkább erősödő *divatszzerűsége*. A jelenségre Unamuno már 1898-ban felfigyelt: őEszmék műhelyét, s ne eszmék bazárját! A tanszékek legyenek hasznos laboratóriumok, és ne üzletpultok, ahol mindig a napi divat szerint árusítják az előadásokat.”⁶ A helyzet az, hogy napjaink tudományos világának külső szertartásrendszere, folklórja számos tekintetben *egyfajta* zsidvásárhoz, nyüzsgő bolhapiachoz, *kirakodvásárhoz* hasonlítható. Szegecsekkel kivert, *csicsás* teóriák, *glancos* cafrangok, magamutogató és *hivalkodó* ötlet-petárdák, *csillogó* göncök színes forgataga, melyenek darabjai a kereslet–ki-

⁵ l. m. 169. o.

⁶ l. m. 303. o.

nálat törvénye szerint cserélnek gazdát. E zsidóvásár *szezonális*; ahhoz, hogy valaminek is keletje legyen, a kellő pillanatot kell kivárni, amikor a piac még nem túltelített, s a turkálók jobban figyelnek a reklámra. Ha pedig bekövetkezik a túltelítettség állapota, jön az árleszállítással egybekötött szezonvégi kiárusítás, ahol vásári kikiáltók ordítják magukat rekedtre, nehogy a nyakukon maradjon az értékvesztett portéka. Ami pedig az árubeszerzést illeti, napjainkra – különösen e tájon – a *tudományos bevásárlóturizmus* a munkamegosztás éppoly elfogadott és bevett ágává vált, mint annak babkávével és pornókazettával házaló egyéb formája. A kóbor, magányos batyuzó éppúgy része ennek, mint a konferenciáról konferenciára járó szatócsok és nagybani felvásárlók gyülevesz hada, akik kitűnő érzékkel szimatolják ki, hogy mi lesz kelendő, *kapós* az eszmék piacán.

–külön területet képez s közvetlenül az univerzitásra vonatkozik a *tudományos kutatás* és az *oktatás* egyensúlyának vesztes megbillenése. A jelenségre Ortega figyelte fel: „... az egyetemi katedrákat – a kor mániájának megfelelően – átadták a kutatóknak, akik csaknem mindig a legrosszabb tanárok, s akik úgy érzik, hogy az oktatás – a laboratóriumban vagy az archívumban végzett munkával szemben – merő időpocsékolás”.⁷ Ugyanakkor legalább ilyen veszélyt hordoz magában az ellenkező véglét is, az *ii.*, amikor a hiteltelen tudományos kutatómunka vagy tudományos látszatteljesítmény ellenében állítólagos magasszintű oktatómunkát játszanak ki.

E csupán jelzésszerű sor *nemhogy* folytatható lenne, *hanem* igazából még kezdetét sem vette. Annyi azonban talán már az eddigiek alapján is megfogalmazható, hogy egy majdani „poszt-modern” univerzitás őmegalkotásának” elemi előfeltételét a tudomány *méltóságának* visszaszerzése jelentené – mely méltóság egyáltalában nem azonos a tudomány *tekintélyével*, mivel az utóbbi többnyire kényszerű dolog, s az iránta való kiszolgáltatottságból eredő félelemből táplálkozik –, ez pedig legalábbis úgy lehetséges, ha a tudomány megszabadul az őt övező babonától, tartalmatlan liturgiától, üres ceremóniáktól.

De ez még csak a kezdet. A *re-form* önmagában még a modernitás szintjén mozog, mivel az univerzitást dologként – igaz, megreformálandó dologként, de mégiscsak dologként – kezeli, holott itt többről *is* szó lenne. Amire ezen *út* szükség van, az az univerzitás mint *puszta* dologszerűség meghaladása s egy *újfajta rendel-*

⁷ l. m. 336. o.

tetésszerűség megfogalmazása. A kiindulópontot az alábbi három tanulmány címe jelentené, melyek a következőképpen hangzanak:

Heidegger: A német egyetem *önhangsúlyozása*

Jaspers: Az egyetem *eszméje*

Ortega y Gasset: Az egyetem *küldetése*

Önhangsúlyozás, eszme, küldetés. Eredetiben ezek a következők: *Selbstbehauptung*, *Ideii*, *misió*n. Különös kifejezések; egyikük sem *tetikus*, hanem inkább megjelenítő, megidéző, *dinamikus* fogalom, mindhárom a posztmodern univerzitáteszményben meghúzódó *ődolog-talanság* őselményére utal. Az univerzitás ugyanis – s itt lépünk túl a modernitás szintjén – legvégső értelmét tekintve *nem dolog*, nem intézmény-, épület- és alkalmazott-együttes, mert ezek mind dolgok, és nem is tantervek, projectek, programok összessége, mert ezek *szintén dolgok*, csak hogy szellemi dolgok; az univerzitás nem dolog, hanem *áramlás*, a mérhetetlen spiritualitásnak, eszmeiségnek, a keletkező kozmosznak az emberi elmébe való leszivárgási *helye*. Az univerzitás e hatalmak s tartalmak *küldötte* – v.ö. a *misszió* szót Ortégánál. Másként szólva: az univerzitás – *theória*; igen, *theória*, csak nem a szemlélés, megtekintés, elmélet, tan értelmében véve, hanem abban az értelemben, amit a szó egyébként jelent: a *theória ünnepi küldöttség*, *szent követség* valamely más városba vagy szent helyre, a *thoórosz* pedig a szent helyre, a jósdába, az orákulumhoz *küldött* személy, akinek az a feladata, hogy hazatérte után mondja el az otthonmaradottaknak, amit *látott*, *megtudott*. Az univerzitás tehát legvégső fokon *küldöttek*, *thoóroszok* gyülekezete, kiknek feladata a legmagasabbrendű közvetítés. Az univerzitás *puszta* dologszerűségének meghaladása azonban már túlmutat a „mi az univerzitás?” kérdésének szintjén s a „mit jelent az, hogy ‘van’ uiverzitás?” szintjére utal. S az előzőeket szem előtt tartva most azt mondhatjuk, hogy az univerzitás posztmodern értelemben véve sohasem „van”, hanem mindig csak „úton van”, másként szólva, a „van” értelmében véve „nincs”, hanem csak „leend”, s mint ilyen örök lehetőség, örök ígéret, az örök csalatkozás kockázatával, egyszóval – MISZTÉRIUM. S ha az univerzitás hallgatói előtt nem tudja megidézni e misztérium fölött érzett döbbenetet, csodálatot, *áhitatot*, akkor az hiába van mégoly sok műszerrel, könyvvel és fax-szal felszerelve, mégsem eleven organizmus, hanem Bergyajev szavaival élve – holt mechanizmus, melynek falai didergetően hűvösek, s folyosói kopáran konganak.

Mindezt azért szükséges hangsúlyozni, mert a hazai felsőoktatás korszakváltás előtt áll, s úgy tűnik, hogy már a célkitűzés is számos tekintetben elhibázott. Egyetemi státútumok, működési szabályzatok, képzési projectek, bankkölcsönök után szaladgálunk, mintha ezek a rövid távon kétségtelenül hasznos *dolgok* az univerzitás valamennyi gondját megoldanák. Persze, ha azt vesszük alapul, hogy a honi felsőoktatásra – nemcsak struktúrálisan, hanem elsősorban a mentális reflexek, beidegződések területén – erőteljesen a *premodernitás* jellemző – s ez alatt azt értem, hogy a *tudomány* még messze nem foglalta el azt a megingathatatlan pozíciót, ami a *modern* univerzitásra jellemző, amennyiben át- meg átjárja az *ideológikum* (s ide távolról sem csak a volt állampárti ideológia tartozik) –, akkor az univerzitás *modernizálásának* gondolata nagy előrelépés jelent. Ekkor azonban csak az *adottat*, a *fenn-állót* vesszük célba, mozdulatlanak vélvén azt, ami maga is mozog, az átalakulás állapotában van. Ha igazán korszerűek akarunk lenni, akkor nem szabad *pusztán* kor-szerűnek maradnunk. *Az univerzitás modernizálásának végső értelme annak posztmodernizálásában rejlik.*⁸ Ami – ismételjük – a legkevésbé sem jelenti a modernizálás szükségességének elvetését. Ha azonban az univerzitás re-formálása *csakis* a modernitás égisze alatt történik – mégpedig egy új-dologiasítás formájában, melynek során *csakis* dolgokat (igaz, nagyteljesítményű és közvetlenül hasznot hozó dolgokat, de mégiscsak dolgokat) veszünk át, legyen szó akár anyagdolgokról (műszerek, gépek, eszközök), akár pedig szellemi dolgokról (programok, projectek), akkor ez azt jelenti, hogy az univerzitás szelleme, eszméje, missziója veszik oda, s az menthetetlenül *profanum* marad, melyből sohasem léphetünk át a *fanum*-ba.

Szeged

Csejtei Dezső

⁸ Örvendetes, hogy ezen a ponton egyet tudok érteni Radnóti Sándor Ész – Élet – Egzisztencia I. kötetéből írott recenziójának végkövetkeztetésével (v.ö. *Holmi*, 1991/2.) Ami persze a legkevésbé sem jelent nézetazonosságot, ellenkezőleg. S itt nem is annyira a válogatás szempontjaiban közöttünk lévő markáns különbségekre gondolok elsősorban, még csak nem is Heidegger rektori beszédének különböző megítélésére vagy az Ortega-esszé általa adott értelmezésére – ami úgy, abban a formában egyszerűen tárgyi tévedéseket tartalmaz –, hanem arra, hogy gondolatmenetének csaknem egészére az jellemző, amit jelen vázlatban modernitásnak nevezek s meghaladandónak tartok; ha a kötetbe felvett tanulmányok értelme egyáltalában valahol fuzionál, akkor megítélésem szerint ez épp ebben a pontban történik meg.